

20. század borzalmas tévedései mutatják. De vannak szívós elemei is a társadalmi stabilitásnak, amelyek hosszú időn keresztül szembesülnek a változással, és lelassíthatják a trendeket. A híres aranykorok mindig azzal tűntek ki, hogy alapjukat a stabilitás és a rugalmasság egészséges keveréke alkotta, stabilitás nélkül ugyanis nincs tartósság, rugalmasság nélkül pe-

dig nincs túlélési képesség – véli a szerző, akinek elemzése erőteljesen ambivalens. A vázolt trendek az anyagi jólét gyökereinek elpusztulását vetítik előre. Mindig léteznek azonban szempontok, amelyek pozitív irányba vezethetnek, természetesen és mindenekelőtt az emberi cselekvés által.

Degenfeld Sándor

GÁLL ERNŐ LEVELEZÉSE: ESZMÉK, ESZMÉNYEK, IDEOLOGÉMÁK

Gáll Ernő: *Levelek 1949–2000*

■ 2009-ben jelent meg Gáll Ernő *Levelek 1949–2000* című, 831 Horváth Andor válogatta levelet tartalmazó kötete (egy további több mint öt és fél ezer levelet tartalmazó CD-vel). Gáll Éva és Dávid Gyula gondozták a nyagarányú vállalkozást, amely lehetőséget nyújt a romániai magyar kisebbség fél évszázados élettörténetének, viszonyainak, értelmisége jelentős opcióinak, kapcsolatainak, választásainak, személyes és érzelmi állapotának a további feltárására, megértésére és a nagyobb történetbe való beillesztésére. A levelek nagyon összetett tematikájában fontos helyen állnak a *Korunk* szerkesztésével és lappolitikájával kapcsolatos kérdések, amelyek sok esetben a nemzetiségi lét legáltalánosabb problematikáját is felvetik. Ezért érthető, hogy sokan hozzá is szólnak e kérdésekhez, rajtuk keresztül pozicionálják magukat koruk értelmiségi társadalmában. (Le kell szögeznünk azonban, hogy bármilyen jelentős keresztmetszete ez a romániai magyar értelmiségi társadalomnak, mégsem értelmiségi keresztmetszete. Itt egy baloldali marxista értelmiségi ember levelezik, nyilvánvalóan nem a korszak egyházi méltóságaiával avagy a szakmai értelmiség kiemelkedő képviselőivel. Vagy akár a másmilyen világnézetű írókkal, tudósokkal, kutatókkal:

a minta tehát lenyűgöző, de nem reprezentatív.)

A *Korunk* a korszak egyik legfontosabb lapja, fóruma, szűkebb és tágabb nyilvánosság; az, hogy mi és kik jelennek meg benne – ma már szinte alig érthetően –, primordiális életkérdés a korszak értelmiségije számára. Egyszerűen valamilyen relatív elfogadottságot és hivatalosságot jelent, a nyolcvanas évek elejéig, amikor a pártvezetésnek és személyesen Nicolae Ceaușescunak a magyar értelmiség felé tett 1968-as gesztusainak utolsó emlékei is megszűntek, és az RKP nemzetiségi politikája hivatalosan is a homogenizáció (asszimiláció, szétszórás, a kulturális lehetőségektől való megfosztás, a belügyi szervek közvetlen jogfosztó és represszív fellépése) lett. (Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy Gáll Ernő nem egyszer hangsúlyozta a leveleiben, hogy ő személy szerint nem a *Korunk*, hogy nem azonosítja magát teljes mértékben a *Korunkkal*, jóllehet végső soron a felelősség az övé.)

A leveleket mai szemmel olvasva feltűnő, hogy a levelező partnerek mennyire érzelmesek, olykor túlfűtöttek, az egymásra találások és elválások, a kimutatkozás nagyon is eleven emberi állapotot tükröznek, jóllehet az egymásnak feszülő

emóciók forrása nem egy esetben a végső következményekig meg nem fogalmazott elvi-szemléleti-világnézeti álláspont, vagy a félreértés. Ezek egyike bukkan fel a Gáll Ernőnek Méliusz Józseffel folytatott levelezésében, amely kérdéseink szempontjából perdöntő. (Salat Levente is idézi bevezetőjében, jóllehet más kontextusban.) Az új *Korunk* önmeghatározásáról van szó, amely természetesen nem lehet független a régi *Korunktól* (ha már a név ugyanaz). Ama „rég” *Korunk* baloldali, antifasiszta, marxista, humanista orgánium volt, az új pedig – legyenyhébb megfogalmazásában – nem utódja a réginek. Méliusz József azonban kétségkívül ama antifasiszta, baloldali, marxista, humanista (népfront, romániaság) hagyomány autentikus képviselője volt, és azáltal, hogy magas állami funkciókba helyezi az 1949–1955 között ítélet nélküli börtönbüntetését szenvedő író, még a román pártvezetés is *ezt* ismeri el, Méliuszt a „tiszta vonal” képviselőjének tartva. Az 1978. február 27-én Gáll Ernőnek írott levelében – nem mellesleg az egyik leghűségesebb barát és eszmetárs, akinek álláspontjára a fentiek miatt is, a *Korunk* főszerkesztője mindig tekintettel volt –, Méliusz a következőképpen fogalmazott: „Az indulás éveinek illúzióitól eltekintve, egyre inkább meggyőződésemmé vált, hogy ez a lap csak a régi *Korunk* címét viseli, de azt nem folytatja. Már kezdettől fogva nem folytatta. Nem egy örökséget vett át, hanem valami egészen mást teremtett. Ennek ellenére, és erre emlékezned illik, mindig is megvolt a pozitív véleményem a lap pozitív értékéről, védtem a lapot, most is védem, mert úgyszólván az egyetlen tényleg-lapunk. Békítettem a megsértetteket, nyugtattam a megbántottakat, és helyzetet magyarázva igyekeztem hozzád terelni az eltávolodókat vagy magukat eltávolítottak vélőket. De ettől az »utódlap« még mindig csak címében utódlap, és nem folytatás. Ha tehát a Gaál [Gábor]-féle *Korunkról* beszéltem, írtam, teljesen logikátlan lett volna a jelenlegi és az első *Korunk* közé egyenlőségjelet tenni.” (254.) Ezek a

mondatok megdöbbenették, „erősen sokkolták” Gáll Ernőt, és volt is miért, hiszen ha a az új *Korunk* nem antifasiszta, marxista, baloldali és humanista, akkor milyen legitimitást mutathat fel az RKP ideológiai kontextusában és nyomásával kapcsolatban – amely a nyolcvanas években persze a legkevésbé sem hivatkozott már ezekre az ideologikus komponensekre, de a múltra vonatkozóan mégsem tagadhatta meg azokat?! Egyszóval, alkalmasint Méliusznak ez a megjegyzése, ha nyilvánosságot kap, sem lett volna kedvező a *Korunkra* és főszerkesztőjére nézve, hiszen az 50 éves *Korunk* ünneplésekor Nicolae Ceaușescu-levél hangsúlyozta ilyen értelemben a források fontosságát, méltatva Gaál Gábor szerepét és érdemeit. Az 1976. március 6-án Cornel Burtică KB-tagnak intézett levélben idézve találjuk meg a legitimitás sorait: „szeretném meleg hódolatomat kifejezni a *Korunk* alapítói előtt – hazánk e neves, marxista neveltetésű írástudói és művészei előtt, közülük is a kiemelkedő szerepű Gaál Gábornak, a nagy írónak és publicistának, a romániai forradalmár értelmiség ragyogó alakjának, aki hévvel harcolt a társadalmi és nemzeti igazság nemes eszméiért, a román nép és az együttlakó nemzetiségek közötti testvériségért”. (176.) Mellesleg nem érdektelen nyomatókosítani az idézett társadalmi és nemzeti igazság, valamint testvériség eszméinek mint a mátrixot gazdagító komponenseknek a jelenlétét ebben a felsorolásban. Ugyanabban az évben Gáll Ernő még írt egy levelet Cornel Burticănak, a szerkesztendő 1976-os jubileumi évkönyv margójára, de már a politikai nevelés és a szocialista kultúra (baljós!) munkálatainak a szellemében, ahol a követendő célokat – implicite a *Korunk* programját – ama elriasztó bükkfanyelven a következőképpen volt kénytelen megfogalmazni: „A Politikai Nevelés és a Szocialista Kultúra Kongresszusának munkálatai szellemében szeretnék egyre fokozottabban hozzájárulni a párt ideológiai programjának életbeléptetéséhez, s maximális hatékonysággal kívánunk harcolni a román nép és az együtt-

lakó nemzetiségek közötti egység és testvériség megszilárdításáért, ezért egész tevékenységünket azok a becses útmutatások vezérelték, amelyeket Nicolae Ceaușescu elvtárs a folyóirat ötven éves megjelenése alkalmából intézett hozzánk. 1976 óta, a tudományos-technikai forradalom ötéves tervének első évétől kezdődően még nagyobb feladat hárul ránk, ha folyóiratunk összetett profilját tekintjük: ahhoz, hogy hazánk teljes gazdasági és szociális tevékenységét magasabb szintre emelhessük, a párt által leszögeezett komplex programból fakadó összes feladat példás elvégzésére kell buzdítanunk az olvasók tömegét.” (203.) Egy pillanatig sem akarjuk azt állítani, hogy az ilyen és ehhez hasonló megfogalmazások azt jelentették volna, hogy akár Gáll Ernő, akár a *Korunk* akkori szerkesztőségének a tagjai elfogadták volna, avagy akár a legcsekélyebb mértékben magukénak érezték volna az ilyen és az ehhez hasonló megfogalmazásokat. A párhátározatok elképzelései nem működhetnek ideológémákként, működésüket tekintve hasonlíthatók azokhoz. Az állami cenzúra megszüntetésével és a többszintes pártcenzúra intézményének a bevezetésével (1977 nyarától) a legfelsőbb pártvezetés a főszerkesztőket is a legalacsonyabb városi pártbizottságok ideológiai és propaganda, sajtófelügyeleti szervei alá osztotta be. Ez rendkívüli „lefokozás” volt ahhoz a rendszerhez képest, amely a központi lapok kiértékelését az RKP KB Ideológiai Bizottsága hatáskörében tartotta (ennek volt a titkára Cornel Burtică), s eredetileg a főszerkesztők is ide tartoztak „elszámolásal”. A régi és új *Korunk* viszonya, amely tehát a romániai magyarság ideológiai meghatározásának egy fő eleme volt, leképeződött és tükröződött Méliusz József és Gáll Ernő viszonyában, akik azonban az ilyen jellegű konfrontációra a továbbiakban nem adtak lehetőséget maguknak. Jóllehet Gáll Ernő erre diplomatikusan megadta a lehetőséget Méliusz Józsefnek, utóbbi többé soha nem élt vele. Tulajdonképpen ennek a fontos konfliktusnak a kapcsán érthető teljes mélységében Gáll

Ernő ama 1976. március 6-án született, a *Korunk* évforduló ünnepségét kiértékelő levelének a megállapítása, amelyben valamiféle egységet sürgetett: „azon el lehet és el is kell gondolkozni, nem-e lett volna ez az évforduló jó alkalom arra, hogy legalább a régi hagyományok megváltásával és vállalásával valamilyen egységet hozunk létre az új feladatok megszabta felelősség tudatában, de – s ezt is nagyon őszintén és nagyon barátian kell megmondanom – Te erre nem sok hajlandóságot mutattál. Nem szeretném, ha félreértelnél, nem arról van szó, hogy kritikai álláspontjaid ne lennének a legtöbb esetben jogosak és érvényesek, megjegyzésem csak arra vonatkozik, hogy ez az alkalom elmúlt anélkül, hogy valaminő egységet mutattunk volna fel mai és holnap tennivalóink szolgálatában.” (176.) Tehát a régi és az új *Korunk* közötti valamilyen egység további ideológiai koalícióképzés lehetőségét jelentette volna, ami végső soron a romániai magyar nemzetiség számára (a kor uralkodó szóhasználat szerint) jelenthetett volna eszmei-világéleti orientációt (más ideológiai mezőből származó nézetrendszerekről nem is nagyon lehetett volna szó). Itt kell megjegyeznünk, hogy arról az elképzelésrendszerről, amelyet Balogh Edgár képviselt (baloldal, népiség, szocializmus, cselekvő eszmeiség) mind Gáll Ernő, mind Méliusz József lesújtó véleménnyel voltak.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy az ideológia fenntartásának, képzésének, az ideológémáknak döntő szerepük volt abban, hogy a romániai magyar nemzetiség tiszttségviselői kommunikálni tudjanak a hatalommal, amely azonban 1983/84-től megszüntette ezt a kommunikációs csatornát, és áttért az alig leplezett erőszakra. Gáll Ernő úgy gondolta, hogy megmaradásához a kisebbségnek is szüksége van valamilyen eszmei-világéleti elvekre, értékekre, azoknak a megalkotására, az összefoglalására. Ilyen értelemben dolgozott azokon a tudományterületeken, amelyeket a leginkább az ő szakmai tevékenységéhez tartozónak tekintünk: kisebbségi etika, értelmiségi etika

és szociológia – mind a kisebbségi önismeretet kell, hogy megalapozzák. És ennek az értelmében fogalmazta meg a *sajátosság méltóságát* mint ideológéját (helyesebben ideologikus funkcióba került szintagmát), amelyet aztán sokan, sok kontextusban neveztek metaforikus jelképnek, szimbólumnak, kisebbségi ikonnak és így tovább. A fontos az volt, hogy amikor a kisebbséget illető dolgokban leírták, nem is kellett hozzá pontos referenciákat, deszignátumot rendelni. Román nyelven nem sok értelme volt, úgyhogy nagyon ellene harcolni sem kellett. Mindazonáltal Gáll Ernő érezte a konstrukcióban rejlő filozófiai hibát, azt tehát, hogy a rekurzivitást a nagy polgárjogi dokumentumokban megfogalmazott egyetemes emberi méltósághoz valamilyen módon biztosítani kellene, és ezt karakteresen meg is fogalmazta egy Sütő Andrásnak 1981. december 28-án írott levelében, a következőképpen: „Miért nem akarják elfogadni ezt a fogalompart olyan minden szempontból kiváló emberek, mint éppen az említett Láng Guszti vagy régebben Gyimesi Éva [Cs. Gyimesi Éva], akinek szintén fenntartásai voltak s talán még vannak. Ezek a fenntartások feltehetően több rétegből tevődnek össze. Alapvetően attól tartanak, hogy valamilyen provincializmust, az egyetemestől való elszigetelődést akarunk ezzel a blick-fangos műszóval elfogadtatni és igazolni. A berzenkedés mélyebb, talán tudatalatti rétegeiben pedig, azt találhatom, hogy az adott helyzetet annyira méltatlannak találják (e tekintetben nincs velük mit vitatkozni), hogy kárognak, sőt veszélyesnek találják a méltóságra való hivatkozást. A Panek-féle indulatokat nem tudom, de már nem is akarom racionalizálni. Nyilván, lehetnek még más forrásai is az elutasításnak, ezért tényleg jó lenne valamilyen formában – tisztázó, esetleg polémikus jelleggel – a kérdést újból felvetni. Én egy könyvön dolgozom, s ebben akarok visszatérni a kérdésre, de természetesen évekbe fog telni, amíg a közönséghez jut, ha egyáltalán eljut hozzá. Éppen ezért csak bátorítani tudnák abban,

hogy újból szőnyegre dobd. Persze, ha erre sor kerül, jó lenne előtte az egészet megbeszélni, hogy a kívánt hatás biztosítható legyen.” (371.) Gáll Ernőnek és Sütő Andrásnak a kapcsolata – a levelek tanúsága szerint is – a *sajátosság méltósága* körüli konszenzus, amely ideológéját voltaképpen együtt alkottak meg. Ezt az eszmei közösséget Sütő visszaigazolta, például egy 1986. október 27-én kelt levelében: „Tegnap váltottam ki könyvedet a postán, ma reggel bele is felejtkeztem, holott novellát kellett volna írnom. Köszönöm. Izgalmas olvasmány. Újabb boltozatot húztál az építményre. Nemzetiségi létünk elméleti-filozófiai szintű anamnéziséét tovább gazdagítottad-mélyítetted. Rólad szólva Illyés [Illyés Gyula] jut eszembe: ő jött Párizsból, európai látókörrrel számba venni a provinciát. Mert látom, észlelem, hogy akárhonnán indulsz is: végső soron oda jutsz el – még ha szó szerint ez nem is nyilvánvaló mindig –, ahol párnák alá rejtve sír a sorsunk, szülő szájra várva. Gondolhatod, hogy elsőnek a könyv harmadik írásán akadok fenn izgatottan. A népirtáson a XX-ik században. Mert benne vagyunk egy újfajta Endlősungban, és égbekiáltó már a Häftling-erkölcs. És ha te másutt újbarbarizmusról beszélsz: én nyugodtan behelyettesítem azt azzal a nacionalizmussal, amelyet napjainkban sokféleképpen becéznek, csak épp nevén nem merik szólítani.” (521.) Kétségtelen, hogy Sütő András itt szélesebben értelmezi azt a közösséget, amelyet a Gáll Ernő eszmei-ideologikus munkásságának ez az állomása (*Az ezredforduló kihívása*. Bukarest, Kriterion, 1986.), valamint saját álláspontja (amelyben az agresszív, népirtó nacionalizmus azonosul a fasizmussal) meghatároz. Mindez azért fontos – különösen egy olyan érdekesen ideológiátlan korban, mint a mai –, mert a romániai magyar nemzetiség exponált személyiségei gondolkodásának arra a sajátosságára mutat rá, amelynek értelmében ez a közösség nem nélkülözheti identitásának ideológiai determinációját. Akár szeretjük, akár nem szeretjük ezt az opciójukat,

megkerülhetetlen volt: Szabédi László fejti ki *Diárium*ában, hogy a két világháború között eszmélődő értelmiség számára a világnézet valami természeti szükségesség, személyiségi profil volt, s mint ilyen, nélkülözhetetlen. Mindenkinek volt, kellett hogy legyen világnézete. A társadalmi célzatú világnézet vezérfogalmi pedig szinte maguktól alakulnak ideológémmákká.

1984. január 31-én keltezett levelében Cs. Gyimesi Éva levélben fordult Gáll Ernőhöz, amelyben megjegyezte, hogy az eddigi ideológia teljesen defenzív, passzív ideológia volt, és „aktív önvédelmi ideológia” (452.) szükségessége mellett érvelt. Ennél többet, ideológiakritikus nyilvánosságot és a nemzetiség számára programot kért (számon). És természetesen politikai jogvédelmet, jogi kereteket kért. A konkrét programpontok természetesen mindig kilépést jelentenek az ideológiából, mindez tehát az ideológia elhagyását jelentené. És még valami mást: annak az implicit deklarációját is, hogy amennyiben a pártfórumok, valamint a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa nem jelentenek semmilyen nyilvánosságot a nemzetiségi kultúra és oktatás területén adódó kérések és követelések számára, annyiban a nemzetiségnek más fórumokra van szüksége, ennyiben tehát ez a politikai struktúra irreleváns, nem létezik. De ez a kérdésnek csak a radikalizmusból adódó egyik oldala. A másik az a nyílt kritika, amellyel Cs. Gyimesi Éva Gáll Ernő méltóság-konceptiója felé fordult: „Hogy szövegeink ne legyenek kisajtíthatók, szerintem egészen szikár és tudományos definíciókat kellene kidolgozni például az önazonosság vagy a méltóság fogalmáról is. Mert csak papíron van méltóságunk. S egyedül Te ezt a szót annyiszor leírtad, annyiszor engedték Neked leírni, hogy a buta kisebbségi olvasó nem vette észre, mi történik, csak azt, hogy valaki ki merte mondani, hogy van sajátosságunk... Holott Te magad is tudod, a méltóságunk sem egyetemes emberi, sem kisebbségi jogokkal nincsen szavatolva. S addig kétségbeesett önálta-

tás a méltóságról beszélni. Illetve, a hatalom szemszögéből tulajdonképpen a legteljesebben »lefekvő« lojalitás. Ezért hagyja leírni!!!” (453.) 1984. március 31-én kelt válaszában Gáll Ernő azt hangsúlyozta, hogy a teljesség és a maximális hatékonyság nélkül is lehet bizonyos részjelenségeket elemezni, és lehet bizonyos jelenségekre az aktív önvédelem nevében válaszolni (457.) Ugyanakkor óvatosan azt is megjegyezte, hogy nyilvánosság nélkül is lehet, sőt van is valamilyen ideológia. Kitért a sajátosság méltóságának a kérdéskörére, ezúttal sajátosság-komplexusnak nevezte: „Itt van az a kérdéskör, amelyet a ‘sajátosság-komplexum’ gyűjtőfogalommal jelölök. Előjáróban le szeretném szögezni, hogy megközelítése két úton-módon képzelhető el. Az első a szigorúan tudományos analízisé, ez hivatott megállapítani, hogy milyen helyzetben van és merre tart egy népcsoport. Az elemzésnek szenttelenül számításba kell vennie az adott struktúra jellegét és mozgását, az önazonosságot érintő összes, különböző előjelű tényezőket. A vizsgálódás csak akkor vezethet eredményre, ha tárgyát államközi-nemzetközi összefüggésekben, az objektív és szubjektív mozzanatok erővonalaiiban kutatja. A másik megközelítés valahol a kellés, a kívánt fejlődés irányába azt firtatja, hogy milyen feltételek szükségesek, és mi a teendő annak érdekében, hogy egy sajátos értékeket képviselő művelődés, illetve az az etnikum, amelynek kifejezése a jövőben is megmaradjon. Természetesen ez a kétféle megközelítés nem szakítható el egymástól.” (458.) Végül az Ernst Blochtól eredeztetett fogalmát még pontosabban igyekezett körülhatárolni, mint akár elméleti tanulmányaiban is tette: „Én a marxista reneszánsz egyik jelentős gondolkodójának, Ernst Blochnak a sugalmazására a méltóság fogalmát próbáltam egyéni és kollektív érdekeink közé besorolni. Bloch szerint ugyanis nemcsak a gazdasági kiszákmányolást és a politikai elnyomást kell felszámolni, hanem küzdeni kell ama körülmények ellen is, amelyek az embert megalázzák, és méltóságátudatában mé-

lyen sértik. Nos, nem csupán az egyénről lévén szó, úgy láttam, hogy a népcsoportoknak nem kizárólag az élet különböző területein szükséges egyenjogúsághoz kell ragaszkodni, de óvniuk kell a szélesebb értelemben vett identitásukat is. A sajátosság méltóságának követelménye éppen azt szeretné kifejezni, hogy tartsák tiszteltben a specifikus vonásokban jelentkező közösségi személyiséget, amely nemcsak jogalany, hanem a méltóság tudatával is fellépő közület. Sajnos, az utóbbi fejlemények azt mutatják, hogy ez az igény, s ennek következtében, ez a fogalompár [a sajátosság méltósága] idősebb, mint valaha!” (Mindenképpen a teoretikus vita és a diszkusszió kereteiben akarta tartani levélváltást, Cs. Gyimesi Éva három felkiáltójelével szemben itt csak egyet látunk.) Az újabb levélváltás eredményeként (1984. június 26.) Gáll Ernő egyrészt leszögezte, hogy a méltóságot értékvesztésként, értékhiányként élte át, s ez annak a belátására vezetete, hogy a méltóság is csak a szabadság közegében honos, tehát az identitást megteremtő és fenntartó *reálpolitikai* lépésekre szükség van. Elismerte, hogy érdemes és lehetséges a méltóság társadalomontológiai/politikai, valamint etikai dimenziójának az elválasztása, ugyanakkor ideológusként, nyomatékosan, az *újnacionalizmus* elemzését tekintette a saját legfontosabb elméleti feladatának. Ebben a levélben találjuk meg a legteljesebben azt, amit önmagáról mint ideológusról tartott: „Ideológiai felfogásomban igenis szerepe van a – szóhasználatodhoz folyamodva – »jövőre is irányuló« stratégikus programadásnak. Jó tíz évvel ezelőtt éppen én tettem kísérletet a jövő kutatás nemzetiségi vonatkozásainak a megfogalmazására. Ezzel kapcsolatban jegyzem meg, hogy az előrelátás stochasztikus, valószínűségi jellege napjainkban újból beigazolódott, hiszen a jelenlegi – említett – fejleményeket senki sem láthatta előre, a megcsontosodott pesszimisták kivételével. Olyan tényezők kezdtek érvényesülni, amelyekkel nem számoltunk, nem is igen számoltunk, ha az elfogadott ideológiához

tartottuk magunkat. (Ez – implicite – bírálat is ezzel az ideológiával szemben, amely a felvilágosodás és a marxizmus szellemében – akárcsak a fasizmus idején – nem vette figyelembe az irracionális erőket, az előítéleteket, a tömegpszichológiát stb.) A jövő kutatásban szinte elkerülhetetlenül érvényesülő bizonytalansági együttható miatt az előrejelzések vonalán kibontakozó gyakorlati tevékenység sem volt kellő hatással az események menetére. A fordulat így szinte teljesen lebénultan talált minket.” A fordulat lévén a romániai politikai vezetés totális fordulata, amely a kisebbségek számára csak az erőszakos asszimiláció és széttelepítés pályáját látta követhetőnek (homogenizáció), a két kulturális forradalommal debütált, és jelezte az agresszív nacionalizmus felé fordulását – mindenek lévén „irracionális erők” a neve. Csak megerősíthetjük tehát azt, amit Gáll Ernő kimondott: a felvilágosodás racionális hagyománya és a marxizmus – az ideológiai alapok – bizonyultak elégtelennek.

Az 1989-es fordulatot követően Gáll Ernő nyilvánvalóan lemondott az ideológikus önmeghatározásról, nem is tehetett mást. Azonban továbbra is úgy vélte, hogy a nemzetiség megmaradásához változatlanul is szükség van eszmékre, eszményekre, értékekre. Egy 1995. december 6-án ismét Sütő Andrásához intézett levélben mintegy reá testálta a „neo-transzilvanizmus” megszólaltatását – mint egy nemzetiségi ideológiáét –, amely „a kiépítendő gazdasági alapokon – a megmaradáshoz, a korszerű fejlődéshez nélkülözhetetlen szellemi-erkölcsi fogódzót kínálja”. (729.)

Az ideológia nélkülözhetetlen eszköz volt Gáll Ernő számára, világnézeti örökség, valamint a hatalommal és kortársai-val kommunikációs (és mint ilyen: döntően fontos) csatorna, eszköz és nyelvezet. A pártfunkcionáriusokkal folytatott levelezésének nagy tanulsága, hogy a kommunikáció ideológikus lehetőségei megszüntek akkor, amikor a nyílt és erőszakos utasítások vették át a mégoly látszóla-

gos ideológiai konszenzus helyét. Másfelől, levelezésének tanúsága szerint az erős önmeghatározási igénnyel fellépő fiatalabb nemzedék képviselőivel kapcsolatban – jöllehet a jó „nexusok” döntően fontosak voltak a számára – az ideológimák (vagy nevezzük egy bizonyos elvszerűségnek) olyan mértékben korlátozták, hogy az már pszichológiailag jelentett óriási tehertételt.

A „sajátosság méltóságának” van és – ideológiatörténetileg biztosan – lesz utóélete is. Egyik legetikusabban gondolkodó írónk, Csiki László a következőképpen vélelmezte egy, a *Korunk* 2000. novemberi számában megjelent írásában: „Volt egy nyomasztóan hosszú, ám remekműveket kisajtoló korszaka az önmagában is paradox kisebbségi létezésnek, melyet leginkább a »sajátosság méltósága« szlogenel jellemezhetnék. Reményeim szerint a sajátosság természetességének kora is elkövetkezik. A sajátosság méltósága a magadacos fennköltségében a megmaradást, az őrzést, a felszegett fejtartást jelentette. Megtartó és egyúttal védekező álláspontot fejezett ki. Erőt, jellemet arra mozgósított, hogy rendületlenül helytálljon. Hogy a sajátosság (vagyis a magyar identitás) kinyilvánításán túl méltósággal viseljük a nyomort, a megaláztatást, a kiszolgáltatottságot; mi több, értékkelé tegyük mindezek tűrését. Egyesek szerint a reménytelenség filozófiája ez, következményeit tekintve pedig a fennálló állapotok elfogadása. A szenvedés foka már-már értékmérő lett, a fájdalom mindig magasztos, a pusztasá megszólalás már hősies.” (*Vázlat egy álomról*. Újraközli Kántor Lajos *Barátom a malomban* című könyvében, Noran Libro, Bp., 2010. 190.) Ez az utólagos

értékelő vélelmezés is bizonyosága annak, hogy a sajátosság méltóságát komolyan vették, az önmeghatározás elemeként működtették, és változó tartalmakat adtak neki. Ilyen az ideológiai mező természetete.

Mindezzel korántsem akarjuk kimeríteni témát: hasonlóan fontosak a Fábíán Ernővel és Veress Dániellel váltott levelek, ámbár más és más helyzetben vannak a szereplők.

Méliusz József és Sütő András kulcszemélyiségek, erkölcsi-eszmei etalonok Gáll Ernő levelezésében. És mivel volt a nemzetiségi intézmények egyes vezetői között is igen fontos kommunikáció, ezen az alapon tartós és fontos kapcsolat alakult ki a *Korunk* főszerkesztője és a Kriterion igazgatója, Domokos Géza között is, amelyet sokkal inkább a praxis felől értelmezhetünk és értékelhetünk, amely azonban kimutat ebből az összefüggésrendszerből és ezért majd más térben kell kitérnünk rá. Mint ahogy ez az elemzés is csak egy része a személyiség megértésének: ugyanilyen fontos, vagy még fontosabb az értelmiségszociológus és -etikus tudós kutató vagy a közéleti ember Gáll Ernő, az értékiszemélyiség, az emócióiban élő ember leveleiben felmutatott arca.

Önmagában is méltányolni kell és nagyra értékelni a levelezést mint jelentőségében most alig megbecsülhető nagyságrendű értelmiségi vállalkozást. Ezért mindannyian hálával tartozunk Gáll Ernőnek, aki értelmiség-, kor-, és csak ezután megírandó eszme- és ideológiatörténetünk immár nélkülözhetetlen darabját alkotta meg.

Egyed Péter